

מכירת עליית הכהן לישראל

מעשה שהיה בבית הכנסת שנוהגים למכור את כל העליות גם בימות החול, ובאחת הפעמים כאשר לא היה כהן בבית הכנסת, מכרו את כל שלושת העליות לתורה לשלושה ישראלים. אך בטרם עלה הקונה [הישראל] הראשון לתורה, נכנס לבית הכנסת כהן, והתעוררו השאלות הבאות:

[א] האם יש להעלות את הכהן לתורה בגלל החיוב לתת את העליה הראשונה לכהן מדין "וקדשתו", כמבואר בסוגיית הגמרא בגיטין (נט, ב). או שזכותו של הישראל לעלות לתורה מכח קניית העליה, דוחה את חיוב "וקדשתו".

[ב] במידה והכהן עולה לתורה, האם יכול הישראל שקנה את העליה לתבוע מהגבאים שיחזירו לו את הכסף ששילם עבור העליה שקנה. [יש לציין כי יתכן מצב שבו ישראל קנה את כל שלושת העליות, כי לא היו כהן ולוי בבית הכנסת. ולאחר מכן כשהגיע הכהן ולא היה לוי, אם יעלוהו לתורה הרי חייבים להעלותו גם לעליית הלוי, נמצא שהקונה הישראל הפסיד שתי עליות שקנה. ויש לדון כנ"ל, האם יכול לתבוע על הפסד שתי העליות שקנה].

- א -

כדי להשיב על שאלות אלו, יש לברר את גדרו של החיוב להעלות את הכהן ראשון לתורה מדין "וקדשתו", והאם חיוב זה נאמר בכל מצב. לדוגמא, כאשר כהן נמצא בבית הכנסת, והגבאים מעדיפים למכור את עליית הראשון ולא להעלות את הכהן, נשאלת השאלה האם רשאי הכהן לעמוד על זכותו לעלות ראשון לתורה, ועל ידי זה יגרם הפסד לקופת הציבור. או שמותר לכפותו שלא יכנס לבית הכנסת, או במקרה והוא כבר נמצא בבית הכנסת האם אפשר לכפותו שיצא משם, כדי שיוכלו למכור את העליות.

כמו כן, יש לעיין בעיקר גדר מכירת העליות לתורה, האם דינו כמכירה ממש, ככל מכירת חפץ, והמתחייב לשלם בעד עליה שקנה הרי זה ככל התחייבות "עסקית" לשלם בתמורה לקנין, וממילא העליה שייכת לקונה כמו כל חפץ שאדם רוכש לעצמו במיטב כספו, ויכול לעשות בה כרצונו [לעלות לתורה בעצמו, או לכבד את חברו שיעלה. ואם מת, זכות זו עוברת ליורשיו]. או שדין המכירה הוא כעין נדר והתחייבות לצדקה, ובעד התחייבותו מקבל הקונה [ה"תורם"] זכות לעלות לתורה, אבל זכות זו אינה הופכת להיות שלו ולממונו.

- ב -

מנהג מכירת כיבודים ועליות - בדברי הראשונים והפוסקים

מעניין כי המנהג למכור "עליות" לתורה כמעט ולא הוזכר בדברי הגמרא ורבתינו הראשונים, ואף הטור ומרן השלחן ערוך לא הזכירו כלל אפשרות זו. ואדרבה, מסתימת הש"ס והשו"ע משמע, שלא נהגו כלל "למכור עליות", ובשל כך תיקנו חז"ל את סדר העליות בקריאת התורה, כדברי המשנה במסכת בגיטין (נט, א) "אלו דברים אמרו מפני דרכי שלום, כהן קורא ראשון ואחריו לוי ואחריו ישראל". ופירש רש"י: "כי היכי דלא ליתו לאינצויי תקינו להו רבנן האי סידרא, דכיון דתקנתא דרבנן היא, תו לא מצינן לשנויי ולמימר אנא קרינא ברישא". כלומר, בשל החשש שללא סדר קבוע לעלות לתורה עלולים לריב מי יעלה ראשון, תיקנו חז"ל "מפני דרכי שלום", סדר קבוע לעליות, שהכהן עולה לתורה ראשון, אחריו הלוי ואחריהם ישראל. ואין כל איזכור למכירת העליות. יחד עם זאת, בדברי הראשונים מוזכר המנהג למכור "כיבודים" שונים בבית הכנסת, כגון "הוצאה" ו"הכנסה" של

ספר התורה, כפי שכתב המהרי"ל (הלכות קריאת התורה אות א) "מטעם ברוב עם הדרת מלך נוהגים ביש מקומות לקנות הוצאת התורה והכנסה". מנהג זה מוזכר גם בדברי המרדכי (סוף מסכת מגילה) "השיב הר"י מוינא, על ששאלתם ששמעון מוחה ביד מי שקנה מן הקהל להוציא ספר תורה מן הארון הקודש ולתתה ביד הש"ץ להחזירה, והמעות הללו באות לכיס של צדקה ושמעון מוחה מפני שזו מצוה של חזן. נראה בעיני שלא כיון יפה אותו שמעון שהרי במה זכה בו החזן".

כמו כן מוזכר בשו"ע (או"ח סי' קמז סע' א) מנהג מכירת הגבהת וגלילת ספר תורה: "גדול שבאותם שקראו בתורה גולל, ורגילים לקנותו בדמים יקרים לחבב המצוה". וכתב המשנה ברורה (ס"ק ח) "ורגילים לקנותו, היינו אף דמצד הדין הגדול קודם למצוה זו, כהיום משום חיבוב המצוה רגילים לקנותו בדמים יקרים, ואין להקפיד בזה, והוא קודם להגדול. ונוהגים למכור הוצאות והכנסות משום ברב עם הדרת מלך".

ואילו מכירת העליות לתורה כמעט ולא הוזכרה בדברי הראשונים וגם לא בטור והשו"ע. אמנם המהרי"ק [דבריו יובאו להלן אות ד] הזכיר את המנהג למכור את העליה הראשונה לתורה בשבת בראשית, אך לא ידוע זולת מכירה זו על מנהג מכירת עליות בזמן הראשונים.

רק בדברי הלבוש (או"ח סימן קלז; הובא במשנה ברורה שם ס"ק ד) מצאנו שהביא את סדר העליות לתורה מדינא דגמרא והשו"ע, ואחר כך כתב: "וכל זה מיירי במקומות שאין מוכרים המצוות, אלא שעומד הממונה וקורא לפי הכבוד. אבל במדינות אלו שמוכרים המצוות ונופל המעות לצדקה, כל הקונה אותם יש לו רשות לכבד למי שירצה, ומלבד שיקרא לכל אחד לפי כבודו שלא יבוא לידי מחלוקת".

והדבר מעורר פליאה, האם יש משמעות הלכתית לכך שמנהג מכירת העליות התחדש בתקופה מאוחרת, ולא היה בזמן הגמרא ורבותינו הראשונים, וצ"ע.

- ג -

כיבודו ישראל בעליה הראשונה ולפני שהתחיל לקרוא בתורה נכנס כהן לבית הכנסת

בשו"ע (או"ח סי' קלה סע' ו) נפסק: "אם נכנס הכהן לבית הכנסת אחר שהתחיל הישראל לברך ברכת התורה [היינו שאמר ברוך אתה ה'], אינו פוסק [כדי שלא תהיה ברכה לבטלה]. אבל "ברכו" לא הוי התחלה [שהרי ענו הקהל ברוך ה' המבורך לעולם ועד]. ועומד הישראל בתיבה עד שישלימו כהן ולוי ואז יקרא [כדי שלא יתבייש]". על פי דברי השו"ע, פסק בשו"ת שבט הלוי (חלק ח סימן כה) בנדון דידן: "אשר שאלת בענין אם מכרו את העליות לתורה כשלא היה כהן, וקנה אחד על דעת שלא יהיה כהן, ונכנס בינתיים כהן, והכהן לא רצה לוותר. הנה דבר פשוט דאין לישראל שום זכות, והוא מפורש בשו"ע סי' קל"ה ס"ו דאם נכנס כהן לביהכ"נ אחר שהתחיל הישראל לברך ברכת התורה אינו פוסק אבל ברכו לא הוי התחלה. אבל כהאי גוונא פשיטא מאד דאין לישראל הקונה זכות, ויתנו לישראל זה עליה אחרת אם אפשר. ואם כבר קנה גם עליה אחרת אדם אחר בפרט בימות החול, הקונה הראשון הפסיד עלייתו". וכן הכריע בספר ילקוט יוסף (או"ח ח"ו, הלכות קריאת התורה, סימן קלה אות ט) בשאלה זו, בהסתמכו על דברי השו"ע הנ"ל.

אולם דבריהם צ"ע, שהרי נדונים אלו אינם דומים זה לזה, שהרי בשו"ע לא מדובר שמכרו את העליה הראשונה, אלא כיבדו את הישראל לעלות לתורה בגלל שלא היה כהן בבית הכנסת. ובזה מובן, שכל עוד לא בירך הישראל, הוא נדחה מפני החיוב להעלות את הכהן ראשון לתורה מדין "וקדשתו". אולם כאשר הישראל קנה את העליה לתורה במיטב כספו, יתכן שזכותו מחמת הקנין דוחה את החיוב להעלות את הכהן שנכנס עתה לבית הכנסת לתורה, ומניין לנו להשוות בין הנדונים.

אימתי ניתן להכריח כהן לצאת מבית הכנסת כדי להעלות ישראל במקומו

בכדי לדון בשאלה זו, יש להקדים בביאור מחלוקת הפוסקים האם החיוב להקדים את הכהן בעליה לתורה נדחה אם וכאשר רוצים למכור עליות.

כתב הבית יוסף בהלכות קריאת ספר תורה (או"ח סי' סימן קלה) וז"ל: "וכתב מהר"י קולון (שורש ט) על קהל שהיו נוהגים שבשבת בראשית היה אחד מהקהל מתנדב מעות לצורך בית הכנסת כדי שיקרא ראשון בהתחלת התורה. וגם נהגו שאם יש שם כהן הוא קונה אותה מצוה, או מוחל על כבודו ויוצא מבית הכנסת. ובשנה אחת אירע שלא רצה הכהן לקנות המצוה, וגם לא רצה לצאת מבית הכנסת, ועל כן הכריחוהו הקהל על ידי השלטון שלא יכנס לבית הכנסת, כדי שלא יתבטל כבוד התורה ומנהג אבותיהם שבידם. והשיב שיפה עשו שכפאוהו, כדי שלא יתבטל מנהגם".

ומפורש בדברי המהרי"ק שיש זכות לקהל למנוע מהכהן להיכנס לבית הכנסת, לתת אפשרות למכור את העליות. ומשמע איפוא, שחיוב "וקדשתו", שמכוחו ניתנת לכהן הזכות לעלות לתורה ראשון, נדחה מפאת העובדה שבית הכנסת החליט למכור עליות, ולפיכך אין צורך לתת לכהן את העליה הראשונה.

כפיית כהן לצאת מבית הכנסת כדי למכור את העליה שלו

לאור דברי המהרי"ק נחלקו האחרונים, האם במקרה שהכהן נמצא בבית הכנסת רשאים הגבאים לכפות אותו לצאת ממנו לצורך מכירת עליות, וכן דעת המג"א (סי' קלה ס"ק ז), כדבריו: "ופעם אחת לא רצה הכהן לצאת מבית הכנסת, מותר לכפותו על ידי השלטון, לצאת מבית הכנסת כדי שלא יתבטל המנהג".

אולם בשו"ת תשובה מאהבה (ח"א סימן צא) כתב כי גירסא מוטעית נזדמנה למג"א בדברי המהרי"ק: "מעולם לא הקיל מהרי"ק להוציא כהן מבית הכנסת, אלא לכפותו על ידי שלטון שלא יכנס לבית הכנסת שיש להם המנהג הזה רק ללכת לבית הכנסת אחרת שאינן נוהגין כן, עיין שם. והגאון בעל מג"א ז"ל העתיק דברי המהרי"ק שלא כהוגן ולשון הבית יוסף אטעיתיה".

בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סימן כה) כתב ליישב את דברי המג"א בדרך פשרה: "ולדידי אפשר דשניהם אמת, דבתחילה מונעים שלא יכנס, ואם עדיין אין מחזיקים בקריאת התורה ואינו רוצה לצאת, כופין לצאת. והטעם דאז עדיין לא חל חיוב וקדשתו ותקנת חז"ל דגיטין פ"ה, אע"פ שבדרך גרמא מבטלים". ומבואר בדבריו, כי לדעת המג"א מותר לכפות את הכהן לצאת מבית הכנסת רק אם עדיין לא התחילו לעסוק בענין קריאת התורה, שאז עדיין לא חל חיוב "וקדשתו", אבל אם כבר "מחזיקים בקריאת התורה" [וצ"ב מה כוונתו בזה] אזי חייבים לתת את העליה לכהן ואי אפשר למוכרה.

מניעת הכהן להיכנס לבית הכנסת כדי למכור את עלייתו - בתנאים מסויימים

אמנם מצאנו בדברי הפוסקים שכתבו כי הוראת המהרי"ק שאפשר למנוע מהכהן להיכנס לבית הכנסת כדי שיוכלו למכור את העליות, נאמרה בתנאים מסויימים, ואי אפשר ללמוד ממנה הוראה כללית, שמכירת עליות דוחה את מצות "וקדשתו".

[א] החתם סופר (או"ח סימן כד) נשאל על ידי בני קהילה שרצו להוציא את הכהן מבית הכנסת על מנת שיוכלו למכור גם את העליה הראשונה, על סמך דברי המהרי"ק, והשיב החתם סופר: "אבל באמת תמהתי איך אפשר

שיעלה זה על דעת קהל או למדן לתקן כן בקהילה, ומה ענין מהרי"ק לכאן. התם מיירי שהיה כן מנהג קבוע ביום ידוע, ואותו מנהג נתקן בתחילה ברשות הכהנים שהיו באותם הימים, והם מחלו על זה, ובמחילה זו ליכא משום אינצויי, כיון שהוא בזמן ידוע, וגם קונה במעות להרבות כבוד התורה. וכיון שבתחילה התנהגו ברשות הכהנים, והיה מנהג ותיקין, אם כן שוב כל הכהנים הבאים אחר כך אל הקהילה אפילו ממקומות אחרים, על דעת המנהג באים בכל עניינים כאלו, וכאילו מחלו בהדיא גם הם. ואם אחר כך אחד מערער, יכפוהו ע"י השופט לצאת. אבל לחדש מנהג בלי רשות הכהנים, מאן ספין ומאן חשוב. ובשגם לתקן כן בתמידות ולא בזמן ידוע וקריאה ידועה, אם כן ביטלת וקדשתו".

[ב] בשו"ת תשובה מאהבה (ח"א סימן צא) דן גם הוא בשאלה האם מותר להוציא את הכהן מבית הכנסת כדי למכור את העליה הראשונה, וכתב: "ואף שהמהרי"ק בשורש ט' הורה לכפות הכהן ע"י שלטון (והעתיקו המג"א באו"ח סי' קל"ה סק"ז) אין הנדון דומה בשום צד. וגופא דעובדא של מהרי"ק דהיה להם מנהג קבוע מימים קדמונים, שבשבת בראשית אחד מן הקהל מתנדב מעות לצורך מאור בבהכ"נ כדי שיקרא ראשון בהתחלת התורה והי' שם בה"כ אחרת שלא הי' להם מנהג זה ולא רצה הכהן לקנות המצוה הזו ולקרא בתורה ראשון שמה, והורה מהרי"ק ז"ל אחרי שהמנהג הזה משום חיבוב כבוד התורה, אשר כיצא בזה מנהגים שונים באשכנז ובצרפת ביום שמסיימים את התורה, אלו ואלו לשם שמים נתכוונו, והכל משום יקרא דאורייתא. וגם הכהן היה יכול ללכת לבית הכנסת אחרת לקרוא שמה ראשון. אשר כגון זה כופין על מידת סדום, גם הוא באקראי פעם אחת בשנה, ובשביל דבר גדול התנדבות שמן למאור. בצירוף כל הנ"ל יחד הורה כפיה זו. אבל לכופ הכהן לצאת בשביל קניית המצוה, זה לא שמענו וזה לא ראינו. אם אתה אומר כן בטל כבוד הכהונה בזה, כי לעולם לא יקרא הכהן ראשון".

[ג] ואילו המהר"ם שיק (או"ח סימן נט) כתב שמצות "וקדשתו" היא "ככל מצות עשה שמחויבים אנו לפזר ממון עבודה ולקנות אותה בדמים, מכל שכן שאין לנו למכור מצוה כדי להשתכר ממון עמה, ואפילו יהיה הממון לצורך מצוה אחרת, מה אולמא האי מצוה מהאי מצוה. ועובדא דמהרי"ק (שורש ט) שאני, דהתם היה כבוד גדול לתורה שבזבזו עבור ההתחלה הרבה, וגם כבוד לעושי המצוות, ומשום הכי סובר המהרי"ק דעשה דכבוד התורה עדיף. ושפיר עבדו בתחילה התקנה, ומכל שכן לאחר שנעשה המנהג הזה קבוע במקומם, יכולים לדחות הכהן מחמת המנהג, ובכחאי גוונא אין כאן זילזול לכהן, דמשום המנהג נדחה".

[ד] סברא נוספת מדוע חייבים לתת את העליה לכהן, כתב המהר"ם שיק: "כיון דחייב על הציבור לקרוא את הכהן ראשון, גם הקונה מצוות חייב לקרוא לכהן ראשון. ואפילו יש לו לקרות אביו או רבו, שמצות עשה לכבדם, ועשה דכיבוד אב אפשר דעדיף מעשה דוקדשתו כדאמרינן בירושלמי פ"ק דפאה. מכל מקום כיון דהמצוות הם שייכים לכלל הציבור שהם מכרו ליחיד, ומאי מכר ראשון לשני זכות שיש לו, וכיון דעל הציבור שהן כמו שותפין בזה והחייב עליהם להקדים לכהן, אי אפשר שיהיה לקונה זכות יותר ממי שבא מכוחם. ומי שאינו רוצה לקנות הואיל וצריך לקרוא לכהן הוא מזלזל במצוות בוראינו. ואין לעשות תקנה לסייע לעוברי עבירה לכל הפחות בשוגג".

- ז -

לכשנסכם את הדברים הנ"ל, נמצא כי הוראת המהרי"ק שאפשר למנוע מהכהן להיכנס לבית הכנסת כדי שיוכלו למכור את העליות, נאמרו רק בגלל התנאים הבאים:

[א] שורש המנהג היה ברשות הכהנים, והם הסכימו ומחלו על כבודם.

[ב] מנהג זה היה אקראי, פעם בשנה, לכבוד מכירת העליה של חתן בראשית, ולא באופן קבוע.

[ג] המכירה נועדה לכבוד התורה ולכבוד עושי המצוות, ובכגון זה "עשה דכבוד התורה" דוחה עשה ד"וקדשתו".

[ד] המכירה היתה "בשביל דבר גדול", כלומר, היתה הכנסה הגונה לקופת הקהל, כגון החזקת השמן למאור לכל

השנה.

[ה] הכהן ידע מראש שימכרו את העליה, והיה יכול ללכת לבית כנסת אחר ולקבל שם עליה. ואם כן הרי זה בבחינת זה נהנה [קופת הקהל מהתרומות] וזה לא חסר [הכהן, שיכול לקבל עליה במקום אחר], ובכגון זה "כופין על מידת סדום", ורשאים לכפותו לא להיכנס לבית הכנסת.

וכן מתבאר בדברי שו"ת זקן אהרן (מהדורא תנינא סימן ז) שכתב: "על דבר שאלתו שבעירו יסדו חבורה לקנין ספרים, והכנסת החברה הוא ממכירת העליות בימי שני וחמישי, ובהיות שהכהנים אינם נודרים צדקה בעד העליות, ולכן רוצים לתקן לדחות הכהנים ולקרוא ראשון לישראל הקונה, ושואל איפוא אם רשאים לעשות כן. וכפי הנראה ממכתבו דתקנה זו שרוצים להנהיג הוא שלא ברצון הכהנים, וסבורים דלצורך מצוה רשאים לדחות הכהנים שלא מרצונם. ולכאורה יש להם אילן גדול במה לתלות דעה המוזהה הזאת, דמצינו כזה במג"א..."

אכן כבר כתבו האחרונים דהרצה ללמוד היתר ממעשה זה, לא מצאו ידיהם ורגליהם, דמקור דין זה הוא ממהרי"ק שורש ט', שהיה מנהג קבוע מימים ימימה, והיה בזה כבוד התורה, והיינו שבעד עליה לפתיחת התורה היו מנדבים סכום רב עד שהספיק למאור בית הכנסת על כל השנה... דכיון שהיה זה מנהג קבוע ברצון הכהנים, ויש בזה כבוד התורה והכנסה מרובה להספיק מאור לכל השנה, והעיקר שלא היה זה אלא פעם אחת בשנה. אבל חלילה ללמוד מזה תקנה קבועה ותמידית לכל שני וחמישי, דעל זה לא מהני גם מחילה והסכמת הכהנים, וכל שכן שלא ברשותם כמו בנדון דידן".

- ח -

נמצא איפוא לפי דברי הפוסקים הנ"ל, כי אין לחדש מנהג קבוע של מכירת העליה הראשונה במקום לעלות את הכהן, ואפילו באופן חד פעמי, שלא על פי התנאים הנ"ל, וזאת כי חיוב "וקדשתו" אינו נדחה בגלל צורך הציבור למכור את העליות לתורה.

כדברים אלו כתב בשו"ת פרי השדה (ח"ג סימן קנג) "על דבר השאלה בכפר אחד שיש שם לערך עשרים ישראלים ושני כהנים, ואין שם לוי, והיו צריכים לקרות לכהן שני פעמים במקום לוי גם כן, כמבואר באו"ח (סי' קלה סע' ח). אשר על כן עשו הקהל תקנה למכור גם העליה של הכהן. ולאשר היה איזה מחלוקת בענין משא ומתן בין הכהנים וישראל אחד, רצה הישראל לנקום בכהנים והעלה דמי עליית הכהן, עד שהכהן שרצה לעלות לתורה היה מוכרח לקנות ביוקר מאד. אשר על כן גם הכהנים רצו לנקום ואינם רוצים לעלות לדוכן. ונפשו בשאלתו, האם מותר לבטל התקנה הראשונה ולקרוא לכהנים בחינם, וגם אם הכהנים שפיר עבדו שנמנעו מלעלות לדוכן".

תשובתו היתה: "הנה שניהם לא יפה עשו כי הקהל לא עשו יפה במה שרצו לבטל לגמרי מצות עשה דוקדשתו. ומה שאמרו שהיה הפסד לצדקה, אין זו שום טענה. דאין לבטל מצוה אחת העומדת לפנינו לקיים, דהיינו מ"ע דוקדשתו, משום מ"ע דצדקה. ויבטחו בשם ה' כי אם יעשו כרצון תורתנו הקדושה, רווח והצלה יעלה להם ממקום אחר שיהיו יכולים ליתן לקופת הצדקה. והכהנים גם כן לא יפה עשו שנמנעו מלעלות לדוכן, וכי משום שהקהל עשו שלא כהוגן לבטל לגמרי מ"ע דוקדשתו, יעשו גם הם שלא כהוגן לבטל מ"ע דנשיאת כפיים. אשר על כן נ"ל למען כבוד התורה והשלום, שהקהל מחוייבים לבטל התקנה הראשונה, דזהו לא מקרי תקנה לבטל מ"ע דוקדשתו".

וכן נקט לדינא בשו"ת שבט הלוי (ח"י סימן כט) בנדון "מנין תפילה שיסד, ובתחילה לא היו כהנים ולוים בין המתפללים, וכיבד בשבועות אז ששה בני יארצייטן, ועכשיו שכבר באו גם כהן וגם לוי, והכהן לא היה מוכן לוותר על עליתו בשבועות ויצא ריב בין המתפללים, ורצה כב' לדמות הא מילתא למקרה של שבת בראשית שיש מקום שכהן מוותר, וכב' דימה מקרה שלו להנ"ל היות הוא מיסד המנין אולי יש ברשותו לעשות כן".

ופסק בשבט הלוי: "פשוט דלא טוב הורה בזה (או רצה להורות), כי הצדק עם הכהן וח"ו לוותר על התקנה, וענין

שבת בראשית שנזכר בפוסקים הלוא הם דברי מג"א סי' קל"ה ס"ק ז' בשם מהרי"ק, וע"ש גם במג"א סי' קל"ו, וכבר כתב מרן החתם סופר (או"ח סימן כד) דגם בתקנת מהרי"ק שלפעמים על כהן לוותר, היינו אם נעשה תקנה על ידי ראשי הצבור, והתקנה נעשה בהסכמת הכהנים, אבל זולת זה אין לכהן למחול ואין בידו למחול".

- ט -

מאידך יש מהפוסקים שהקלו למכור את העליה הראשון לישראל במקום כהן. בשו"ת שואל ומשיב (ח"א סימן כט) דן בשאלה, האם מי שקנה את כל העליות מחוייב לכבד בעליה הראשונה דווקא כהן, וכתב: "ומה שנסתפק אם מצי ישראל לבטל מצות עשה דוקדשתו במה שמכבד הכהן בהוצאה והכנסה, ממילא מבין הכהן ויוצא לחוץ. הנה יפה כתב דאינו רק אסמכתא בעלמא ולא איכפת לן בזה. ואני מוסיף דכל דזה קנה המצות ומכבד למי שהוא נכבד בעיניו, לית ביה משום קורא ראשון, כמו שכתב מהרי"ק (שורש ט), דאף לצאת אינו צריך כמו שכתב הבית יוסף. רק שטוב לצאת, כמבואר בסי' קלה סעי' ב". ומבואר בדברי השואל ומשיב, שאפשר ללמוד מדברי מהרי"ק שחיוב "וקדשתו" שאינו אלא "אסמכתא" נדחה במקום שמוכרים את העליות. ובשל כך, לא זו בלבד שמותר למכור את העליות, אלא גם מי שקנה את העליה הראשונה אינו מחוייב לכבד בה כהן.

וכן מפורש בכף החיים (או"ח סי' קלה אות יד) שכתב בשם רבי שלמה קלוגר "שנוהגים האשכנזים בארץ ישראל שקורין ישראל במקום כהן, ולפעמים אומר החזן אעפ"י שיש כאן כהן. משום שמצוי אצלם בכל פעם אורחים שצריכים להעלותם לתורה, ומסתמא מוחלים להם הכהנים". ועוד הביא הכף החיים (שם) מדברי הברכי יוסף "יש נוהגים שביום [חג] השבועות רב המקום קורא במקום הכהן לכבוד התורה, והכהן אינו צריך לצאת, ואומר בפירוש הש"ץ יעמוד הרב".

גם מההרש"ם (ח"א סימן ריד) נקט שבאופנים מסויימים מותר למכור עליות במקום כהן, על פי דברי מהר"י לבית לוי (סימן ל) וכתב: "ויען כי המחבר היה רב קדמון, ואין הספר מצוי, טרחתי להעתיק תורף דבריו בקצרה. אשר זאת העולה מדבריו, דלתקן לשנות רק לעיתים מיוחדות תקנת חז"ל משום דרכי שלום אין חשש כלל, לאשר מזה ימצא סעד גדול למה שתיקן כת"ר למען השלום אשר בשני וחמישי ובמנחה שבת שעולים רק ג', יקראו לישראלים שלשתן. ובשאר ימים טובים תהיה תקנת חז"ל קיימת להקדים הכהן". ומכל מקום משמע מדבריו, שהתיר מכירת עליות קבועה בימי שני וחמישי ושבת במנחה, רק בגלל שבימים טובים לא ימכרו עליות, ולא תבטל תקנת חז"ל להעלות את הכהן ראשון לתורה.

כמו כן יש לציין למה שכתב בשו"ת חיי הלוי (או"ח סימן יג) לאחר שהביא את דברי מהרש"ם: "וכל זה כתבנו בבית המדרש של רבים, שכל אחד מבאי בית המדרש יש לו זכות של עצמו, אבל בבית המדרש ששייך ליחיד יש סברא להקל בכל אופן, וכמו שכתב בדרכי חיים ושלום (סימן רה) שהאדמו"ר ממונקאטש לא היה מדקדק שיצא הכהן, ואמר הטעם שהבית מדרש אינו של הציבור ויכול לעשות כרצונו, עי"ש. והגם ששם לא כתב להקל רק כשאין לוי וכדי שלא יצטרך הכהן לברך ד' ברכות עי"ש, מכל מקום יש לומר דכיון שהמהרש"ם הנ"ל מיקל לגמרי בשני וחמישי וכבר נהגו כן, יש לצרף בזה גם הסברא הנ"ל אפילו כשיש שם לוי, וגם יש להקל שלא יצטרך הכהן לצאת. וכן ראיתי בשלחן הטהור מהרה"ק מקאמארנא (סי' קלה סעי' ט) שכתב, יחיד וגדול שיש לו בית הכנסת שהוא שלו יכול לעשות כן כמו שירצה, רק שלא יקדים עם הארץ לפני כהן, שבזה מבטל מצות וקידשתו".

היוצא מן הדברים, נחלקו הפוסקים האם ניתן להכריח כהן לצאת מבית הכנסת כדי להעלות ישראל במקומו.

המהרי"ק כתב שמותר לכפותו שלא להיכנס לבית הכנסת, אולם נתבאר כי יש פוסקים [חתם סופר, תשובה מאהבה, מהר"ם שיק] שהגבילו את דבריו בתנאים מסויימים [אשר נתבארו לעיל [אות ו]], כי לדעתם חיוב "וקדשתו" אינו נדחה בשל הצורך למכור עליות [אלא אם כן נתמלאו התנאים הנ"ל]. ולעומתם יש שהתירו את מכירת העליות [שואל ומשיב, רבי שלמה קלוגר, מהרש"ם, הברכי יוסף וכפ החיים].

לדעת המג"א, אפילו אם כבר נכנס לבית הכנסת ניתן לכפות אותו לצאת ממנו. ובשו"ת שבט הלוי כתב בדעת המג"א, שמותר לכפותו לצאת רק אם עדיין לא התחילו לקרוא בתורה, שעדיין לא חל חיוב "וקדשתו". ולדעת האדמו"ר ממונקאטש והאדמו"ר מקאמרנא, בבית כנסת של "יחיד" ניתן להעלות את הישראל במקום הכהן, ואפילו כשהכהן נשאר בבית הכנסת ולא יצא ממנו [וכפי שמצוי לרוב בארה"ב, בפרט בבתי המדרש של אדמו"רים ושטיבלאך].

ומעתה נראה כי בנדון דידן, כאשר מכרו את עליית הכהן לישראל, ובטרם עלה הקונה לתורה, נכנס לבית הכנסת כהן - האם צריך להעלות את הכהן לתורה מדין "וקדשתו", או שהישראל זכה בעליה מכח קניינו, תלוי במחלוקת הפוסקים:

לדעת החתם סופר, התשובה מאהבה והמהר"ם שיק, שנקטו כי אין לחדש מנהג קבוע של מכירת העליה הראשונה במקום להעלות את הכהן, ואפילו באופן חד פעמי, שלא על פי התנאים שנתבארו לעיל [אות ו], הוא הדין בנדון דידן, מכירת העליות אינה דוחה את החיוב להעלות את הכהן לתורה מדין "וקדשתו", ולכן כאשר מכרו את העליות לתורה בשעה שהכהן לא היה בבית הכנסת והישראל עדיין לא עלה לתורה, מחוייבים להעלות לתורה את הכהן כדי לקיים את מצות "וקדשתו".

ברם לדעת המתירים למכור עליות, היות ובמקום שמכרו את העליה אין חיוב להקדים את הכהן מדין "וקדשתו", גם כאשר נכנס הכהן לבית הכנסת לאחר המכירה, אין דוחים מפניו את הישראל שקנה את העליה.

- י -

חלות מכירת עליות לתורה - הלכות מקח וממכר או דיני נדר וצדקה

והנה פשטות ההבנה בדעת המתירים למכור עליות היא, שהצורך להשגת תרומות להחזקת קופת הקהל באמצעות מכירת העליות, דוחה את קדימות הכהן מדין "וקדשתו". וממילא, בנדון דידן, כאשר מכרו את העליות לתורה לישראל, ובטרם עלה הישראל לתורה נכנס הכהן לבית הכנסת, אם יעלה הכהן לתורה, לכאורה לא יצטרך הישראל לשלם עבור הקניה, ובשל ההפסד שיגרם לקופת הקהל, עדיף להעלותו לתורה. אולם היא גופא, הנחה זו, שבמקרה זה הישראל לא יצטרך לשלם עבור העליה, טעונה בירור, ותלויה במחלוקת הפוסקים האם גדר מכירת העליות לתורה כמכירה ממש, או כעין נדר והתחייבות לצדקה, כדלהלן.

במסכת ביצה (לז, א) מפורש: "לא מקדישין ולא מעריכין ולא מחרימין [בשבת] גזירה משום מקח וממכר", וכן נפסק בשו"ע (או"ח סי' שלט סע' ד). ובטעם הלכה זו מובא במשנה ברורה (שם ס"ק כג) "ולא מקדישין שום דבר לגבוה שיאמר הרי זו הקדש, משום דכיון שמקדיש באמירתו החפץ להקדש הרי מוציאו באמירה זו החפץ מרשותו לרשות גבוה, ודמי למקח וממכר". כשם שבמקח וממכר החפץ עובר מרשות המוכר לרשות הלוקח, כך בהקדש החפץ עובר מרשות הבעלים לרשות הקדש, ולכן אסור להקדיש בשבת גזירה משום מקח וממכר. אולם מאידך, במסכת שבת (קנ, א) אמרו: "פוסקין צדקה לעניים בשבת". ואכן הקשה הר"ן: "תמהני אמאי שרי, דהתנן אין מקדישין". מדוע שונה דין הצדקה שמותר "לפסוק", דהיינו להתחייב לתת צדקה בשבת, מהקדש שאסור להקדיש בשבת.

המהרש"ל דן בהרחבה בספרו ים של שלמה (ביצה פרק ה סימן ח) בדברי הראשונים ביישוב קושיית הר"ן.

בתחילת דבריו רצה לחלק בין "קציצת דמים לדבר מצוה", דהיינו קביעת סכום מוחלט של נדבה עבור תרומה מסויימת של חפץ לדבר מצוה [ספר תורה, שמן למאור וכיו"ב] - המותרת היות ואין בזה משא ומתן כמקח וממכר. מה שאין כן "הכרזת השמש בפיסוק דמים, מי שיתן יותר, יהיה המצוה שלו, כגון הוצאת הספר תורה מן ההיכל, או עליית ספר תורה, או גלילה והדומה לו, שהוא כעין מקח וממכר ממש, וידוע שמשא ומתן אסור, אפילו לדבר מצוה".

אולם המהרש"ל כתב בסוף דבריו: "אבל המחזור בעיני, כמו שנהגו חסידי האיסטריך, מה שאדם מוצא בפיו, אפילו לא גמר קנינו, והשני שהוסיף בדמים נשארה המצוה בידו, אפילו הכי נותן לצדקה מה שכבר הוציא והיה בדעתו ליתן. ואם כן הוי כקציצת דמים לצורך מצוה, ולא דמי למקח וממכר כלל, ובכהאי גוונא שרי אפילו קניית מקומות ובתים מהצדקה, וכל ירא שמים יזהר בזה". כלומר, לדעת חסידי האיסטריך כאשר נערכת מכירת "מצוות" [עליה לתורה, הוצאת והכנסת הספר תורה, או כל מגבית צדקה], ותוך כדי המשא ומתן אנשים מתחייבים על סכום מסויים לקניית המצוה, וכמובן בסוף המכירה רק אדם אחד זכה. כל מי שהוציא מפיו סכום שהיה בדעתו לתת לצדקה, מחויב לתת את אותו הסכום. וטעמם, כי התחייבות זו דינה כנדרי צדקה המחייבים את הנודר, וכאשר אדם מעוניין לקנות מצוה, הוא מתכוון לנדור לצדקה את הסכום שמוציא מפיו גם אם בסופו של דבר לא יזכה במצוה. וממילא במקרה הזה הוא יתחייב לתת את הצדקה, בין אם קיבל עליה או לא קיבל עליה. ולכן התחייבות מסוג זה נחשבת "קציצת דמים לדבר מצוה", דהיינו קביעת סכום מוחלט של נדבה עבור תרומה מסויימת של חפץ לדבר מצוה, המותרת בשבת, מכיון שאין זה דומה למקח וממכר.

ויש ללמוד מדבריהם, שגדר מכירת העליות לתורה אינו חל מדיני מכירה, אלא מדיני נדר והלכות צדקה.

- יא -

קנה את העליות - האם רשאי למכור אותם לאחר

אולם המג"א (או"ח סי' שו"ק טו) הביא את דברי המהרש"ל, וכתב בסוף דבריו: "ובשלטי גיבורים (עבודה זרה דף שכ"ב) מפקפק גם כן על קניית המצות, ובמסכת בבא קמא כתב דאדם יוכל למכור מצוות שלו לאחר". וביאר הלבושי שרד את כוונת המג"א: "בא לסתור היתר של הים של שלמה, דאין שייך מקח וממכר בדבר מצוה אלא בחפץ הנקנה, ועל זה אמר דהרי גם המצוות יכול למכור לאחר". והיינו שהמג"א הוכיח מדברי השלטי גיבורים שמכירת מצוות נחשבת כמקח וממכר לכל דבר, שהרי הקונה רשאי למכור את המצוה שקנה לאחרים, משמע שאין זו רק "זכות" השמורה לו מכח התחייבותו בנדרי צדקה לקנות את המצוה, אלא קנין גמור, ככל קנין הנעשה בהלכות מקח וממכר.

ומבואר, כי הנפקא מינה בשאלה האם גדר מכירת העליות לתורה חל מדיני מכירה, או מדיני נדר והלכות צדקה היא, האם מי שקנה את העליות רשאי למכור אותם לאחר. לדעת המג"א שמכירת העליות נחשבת כמכירה ככל מכירת חפץ, העליה שייכת לקונה כמו כל חפץ שאדם רוכש לעצמו במיטב כספו, ויכול לעשות בו כרצונו, ולכבד בו את מי שיחפץ. אך לדעת חסידי האיסטריך, שדין המכירה הוא כעין נדר והתחייבות לצדקה, ובעד התחייבותו מקבל הקונה [ה"תורם"] זכות לעלות לתורה, זכות זו אינה נהפכת לשלו ולממונו, ולכן גם לא יוכל למכור אותה או לתת אותה לאחר.

ונראה, כי מכירת העליות חלה מדין "קנין סיטומתא", המפורש במסכת בבא מציעא (נד, א), שהוא מנהג הסוחרים לבצע קנין והעברת בעלות באופנים שונים: "אמר רב פפי משמיה דרבא, האי סיטומתא קניא". ומסקנת הסוגיא: "ובאתרא דנהיגו למקני ממש, קנו". ופירש"י: "סיטומתא, חותם שרושמים החנונים על החביות של יין, שלוקחים הרבה ביחד ומניחים אותו באוצר הבעלים, ומולכים אותו אחת אחת למכור לחנות, ורושמים אותם לדעת שכל

הרשומות נמכרות". ומכאן למדו הפוסקים (רמב"ם הלכות מכירה פ"ז ה"ד; שו"ע חו"מ סימן רא) שיש קנין הנקרא 'סיטומתא', שהוא מנהג הסוחרים לבצע קנין והעברת בעלות באופנים שונים: כגון באמצעות רישום על חביות [רש"י], תקיעת כף [רא"ש שם] או מסירת מפתח המקום שבו נמצאת הסחורה לידי הקונה [ראב"ה המובא בהגהות אשר"י שם] וכדומה. וקנין זה חל בתנאים מסויימים גם על פי ההלכה, כדברי הגמרא: "באתרא דנהיגו למקני ממש, קני". וכתב הרשב"א בסוגיא, שמדין קנין 'סיטומתא' למדנו ש"מנהג מבטל הלכה", ומשמע שתוקף קנין זה הוא מהתורה. ולפי זה יש לומר שמכיון ובזמנינו נהגו למכור ולקנות את העלויות לתורה, יש לכך תוקף של קנין על פי ההלכה מדין 'סיטומתא'.

[במאמר המוסגר, ברצוני לציין כי באחד מבתי הכנסת בלוס אנג'לס יש מתפללים הקונים עלויות במשך השנה, אך אינם פורעים את חובם, בטענה כי בדמי החבר השנתיים שהם משלמים לקופת בית הכנסת כלול התשלום גם עבור התחייבויות אלו. וחשבתי, כי לדעת הסוברים שמכירת העלויות היא מכירה אין כמובן כל טעם בטענה זו, שהרי בכל פעם שקונים עליה זהו קנין חדש, אשר כמובן יש לשלם בעדו. אולם אם נאמר שדין המכירה הוא כעין נדר והתחייבות לצדקה, יש קצת טעם לטענתם, שאת כל תשלומיהם עבור נדריהם והתחייבויותיהם במשך השנה, הם כוללים בתשלום דמי החבר השנתיים שלהם].

- יב -

והנה בביאור הלכה (סי' קלו סע' א ד"ה בשבת) כתב: "אם אחד קנה עליה אחת, ונזכר הסגן שיש חיוב שצריך לקרותו, יכול לחזור בו, שמכירה בטעות הוי".

ומדבריו משמע כדעת המג"א, שמכירת עלויות היא ככל קנין הנעשה בהלכות מקח וממכר, ולכן כאשר היתה מכירה ולאחר מכן התברר שהיה בבית הכנסת חיוב, מכירה זו נחשבת כ"מקח טעות", ולכן הקונה לא צריך לשלם עבור העליה.

ברם לפי חסידי האיסטריך, המגדירים את מכירת העלויות לתורה כנדרי צדקה אשר מחייבים את הנודר, וכמבואר לעיל שכשאדם מעוניין לקנות מצוה, מתחייב לנדר לצדקה את הסכום שמוציא מפיו גם אם בסופו של דבר לא יזכה במצוה - לכאורה הוא הדין אם לאחר המכירה נזכר הגבאי שיש חיוב אחר שצריך להעלותו לתורה, והאדם שנדר כדי לקנות העליה לא קיבל את העליה לבסוף, עם כל זאת אינו יכול לחזור בו מנדרו שהתחייב עבור קניית העליה, וחייב לשלם את מלוא הסכום שנדר עבור העליה.

אלא שיש מקום לחלק ולומר, שהדין המבואר בביאור הלכה מתאים גם לדעת חסידי האיסטריך, כי במכירת עלויות דעת הקונה להתחייב גם אם לא יזכה במכירה, ולכן כאשר בסופו של דבר הוא לא יזכה בעליה, אין זה נחשב כ"נדר טעות", משום שהתחייבותו בנדר היתה גם במקרה שכזה. מה שאין כן כאשר הגבאי נזכר שיש חיוב אחר, נמצא שזהו נדר בטעות שאינו חל כלל, שהרי אם היה יודע שיש חיוב בבית הכנסת, לא היה בדעתו כלל להתחייב בנדר צדקה, והוא כלל לא היה מצפה לקבל עליה וכנראה גם לא היה מנסה לקנות את העליה, [ומלשון הביאור הלכה "מכירה" בטעות, אין קושי, כי גם לדעת חסידי האיסטריך צריך לומר שמטבע הלשון "מכירת" עלויות הינה "מושאלת" בלבד, כי אין חלות המכירה מדין מקח וממכר אלא מהלכות נדרי וצדקה].

- יג -

לדעת הסוברים שגדר מכירת עלויות הוא מהלכות צדקה, מובן מדוע מותר למכור עלויות בשבת ויום טוב, ואין בזה איסור גזירה משום "מקח וממכר", כדברי ערוך השולחן (סימן שו סע' טז) "ומנהג ישראל תורה, ואין לפקפק בה כלל. ופשיטא דלמכור מקומות בית הכנסת אסור בשבת ויו"ט, דזהו ממש כמקח וממכר, שהרי יושב על המקום.

אבל שארי מצוות, כעלייה לתורה והגבהות וגלילות ופתיחות הארון, ויין לקידוש ולהבדלה, מותר, דאין זה רק צדקה בעלמא".

ברם לדעת הסוברים שגדר מכירת עליות הוא מדיני מכירה, לכאורה לא יהיו רשאים למכור את העליות [משום חשש מקח וממכר], אולם להלכה למעשה נטו הפוסקים להקל ולהתיר מכירת עליות בשבת, מכמה טעמים: [א] המהרי"ל (הלכות סוכה אות י) כתב: "נשאלתי למהר"י סג"ל אמאי קונין מצוות בשמחת תורה והלא יום טוב הוא. והשיב, מצוה מותר לקנות ביום טוב. וכי תימא מאי שנא מספר תורה ותפילין דאין קונין ביום טוב, שאני התם דעדיין הם לפניו כל שעה לקנותם, והמצוות האידנא הן שעתן [דהיינו זו "מצוה עוברת"]. ועוד, צרכי רבים הם שקונים המצוות, ומתירים ביום טוב" [וכמבואר בדברי המגיד משנה (הלכות שבת פרק כד הלכה ה) כי דברים שנאסרו בשבת משום "ודבר דבר" הותרו לדבר מצוה או לצרכי רבים].

[ב] המהריק"ו (או"ח סי' שו) כתב: "כשקופצים לקנות מצות פתיחת שערים ושאר מצוות שבספר תורה, אין לך חיוב תורה גדול מזה, והוא כבוד התורה. ומנהג העשוי לכבוד התורה דוחה אפילו איסור שבות, כדין יו"ט שהתירו ריקוד בו לכבוד התורה".

[ג] המשנה ברורה (סי' שו ס"ק לג) כתב: "ובענין הכרזת מצוות בבית הכנסת, יש אוסרים ויש מתירים, דלא שייך מקח וממכר אלא בחפץ הנקנה. ובמקום שנהגו היתר אין למחות בידן". ודבריו מבוארים על פי מה שכתב (שם ס"ק כז) בטעם ההלכה שאסור להקדיש בשבת "משום דהוי כמקח וממכר שמוציא החפץ מרשותו לרשות אחר, וזה אין שייך במעות". והיינו שהגזירה לאסור משום "מקח וממכר" היא רק בדברים הדומים למקח וממכר, כגון העברת חפצים מבעלות אחת לשניה. אך כאשר מתנדבים סכום כסף לצדקה, אין זה כל כך דומה למקח וממכר, ובשל כך זה לא נאסר בשבת.

- יד -

ממוצא הדברים נשוב לנדון דידן, כאשר מכרו את העליה הראשונה לישראל, ובטרם עלה הישראל לתורה נכנס הכהן לבית הכנסת, ונתבאר כי הדבר תלוי במחלוקת הפוסקים, האם ניתן להכריח כהן לצאת מבית הכנסת כדי למכור את העליה הראשונה ולהעלות ישראל. לדעת המתירים, הצורך להשגת תרומות להחזקת קופת הקהל באמצעות מכירת העליות, דוחה את קדימת הכהן מדין "וקדשתו", ולכן אם הישראל לא יצטרך לשלם עבור הקניה, עדיף להעלות את הישראל שקנה עליה, כדי שלא יגרם הפסד לקופת הקהל.

אולם לפי המבואר עתה, נראה שדברים אלו נכונים רק לדעת המג"א והסוברים שגדר מכירת עליות הוא כמכירה ממש, היות ואם הישראל לא יעלה לתורה הרי הוא אינו מחוייב לשלם, שהרי לא נעשה כל מקח, ולכן בהסתמך על דברי המהרי"ק שבמקום הפסד לקופת הקהל נדחה חיוב "וקדשתו", עדיף להעלותו לתורה.

ברם לדעת חסידי האיסטריך, שגדר מכירת העליות לתורה הוא כעין נדר והתחייבות לצדקה, הישראל צריך לשלם את הנדר שהתחייב בשעת קנין העליה אפילו אם בסופו של דבר לא עלה לתורה, וממילא לא יגרם הפסד לבית הכנסת אם הכהן יקבל את העליה, ופשוט שיש להעדיף להעלות את הכהן לתורה מחמת דין "וקדשתו". והמהרי"ק התיר למכור את עליית הכהן רק במקום שיגרם הפסד, משא"כ בנדון דידן, יש לתת את העליה לכהן כי כבר נעשתה המכירה והישראל התחייב ועליו לפרוע נדרו, ואין הפסד לקופת הקהל.

ומעתה נוכל להשיב על השאלה השניה שנשאלה, האם כשהכהן עלה לתורה, רשאי הישראל שקנה את העליה לתבוע מהגבאים שיחזירו לו את הכסף במקרה שכבר שילם עבור העליה שקנה [או שאינו מחוייב לשלם, במקרה שעדיין לא שילם בעד הקניה]. ונמצא כי לדעת המג"א והסוברים שגדר מכירת עליות הוא כמכירה ממש, יש לומר שהמכירה היתה בטעות, והישראל רשאי לדרוש את כספו. אולם לפי חכמי איסטריך שגדר מכירת העליות לתורה

הוא כעין נדר והתחייבות לצדקה, לא יוכל לתבוע את כספו מכיון שהתחייב בנדר לקנות את העליה, ועליו לפרוע נדרו.

- טו -

למעשה הכריע בשו"ת שבט הלוי (חלק ח סימן כה) בנדון דידן: "דאין לישראל הקונה זכות, ויתנו לישראל זה עליה אחרת אם אפשר. ואם כבר קנה גם עליה אחרת אדם אחר בפרט בימות החול, הקונה הראשון הפסיד עלייתו. ולענין דיני ממונות, צריכים להחזיר לו אם כבר גבו דמי קנין, דהו"ל כהקדש טעות שאינו הקדש". ומדברים אלו משמע, שגם אם נאמר כחסידי האיסטריך שגדר מכירת העליות לתורה הוא כעין נדר והתחייבות לצדקה, יוכל לתבוע את כספו מכיון שהתחייבותו נחשבת לנדר בטעות שאינו מחייב.

וכן נקט לדינא בילקוט יוסף (ח"ו, סי' קלה סע' ט) "אם לא היה כהן בבית הכנסת ומכרו עליית ראשון, וקנה את העליה ישראל או לוי, ואחר שהוציאו הספר תורה נכנס כהן לבית הכנסת. אם יתרצה הכהן לצאת מבית הכנסת כדי שיעלה מי שקנה עליית ראשון עדיף יותר שיעשה כן, אבל אם הכהן מסרב ודורש לעלות לס"ת ראשון, יש להעלותו לספר תורה כפי הדין לעליית כהן, ומי שקנה עליית ראשון יעמוד אצל התיבה ויעלה עליית שלישי. ואין צריך לומר שאינו חייב לשלם את הנדבה מה שקנה עליית ראשון".

מאידך, בקובץ קול התורה (חלק סד עמ' עז) מובא בשם הגר"נ קרליץ: "כיון שנכנס הכהן לבית הכנסת חל על הקונה מצות וקידשתו לכבד את הכהן לעלות ראשון. וממילא [הישראל שקנה את העליה] אינו יכול לתבוע את הכסף. דאדרבה, כמו שקונה עליה בכסף, כך קנה מצות וקדשתו בכסף. והגם שאם לא היה קונה היה חיוב על כל הציבור לכבד את הכהן, מכל מקום עכשיו המצוה עליו לכבד. וכן אינו יכול לתבוע לעלות לשלישי, היות שכבר קיבל מצוה עבור כספו".

סוף דבר

לענ"ד נראה לומר על פי מה שהערנו לעיל [אות ב] שמנהג מכירת העליות לתורה הנהוג בזמנינו לא הוזכר כלל בדברי הגמרא והראשונים, ולא בטור ובשולחן ערוך. ומעתה יש לומר שהתקנה להקדים כהן ראשון היתה בזמן שלא מכרו עליות, וכדי שלא יבואו לריב מי קודם, תיקנו חז"ל להקדים את הכהן. אולם כאשר התחילו למכור העליות, כבר לא חששו ממריבה מכיון שידוע לכל שזכות העליה שמורה למי שקנאה, ואין צורך בקביעת הסדר להקדים את הכהן. ומשום כך, במקום שנוהגים למכור עליות והישראל קונה את העליה הראשונה, אזי אין חיוב להעלות את הכהן ראשון, כי במקרה זה אין לכהן קדימה, ואדרבה, הקדימה שמורה למי שקנה את העליה.

ונראה שלזה כיון הפמ"ג (או"ח סי' קמז, אשל אברהם ס"ק ג) שכתב על דברי המג"א שהביא את מש"כ הלבוש שנוהגים למכור העליות, וז"ל: "דוודאי מי שמנדר מעות לצדקה עדיף. ועיין מג"א סי' קל"ה אות ז [שהביא את דברי המהרי"ק הנ"ל] דאפילו כהן צריך לצאת וכו' היכא דקונין המצוה במעות". ולכאורה לא מובן הקשר בין דברי הלבוש שנוהגים למכור עליות, לדברי המהרי"ק שכהן צריך לצאת מבית הכנסת כאשר מוכרים את העליה. אלא כוונת הפמ"ג, שמאחר ובזמנינו נהגו כדברי הלבוש למכור את העליות, צריך הכהן צריך לצאת מבית הכנסת אם מכרו את העליה הראשונה, כמבואר בדברי המהרי"ק, היות וכבר אין לכהן את דיני הקדימה המבוארים במסכת גיטין (נט, ב) מאחר ונהגו למכור את העליות, כמבואר לעיל.

• • •

שיעור זה ראה אור לראשונה בספרי **רץ כצבי - שבת (סימן כא)**, ובעקבותיו הרב **דוד חיים מלחי**, כולל "משאת משה" שעי"י ישיבת חברון ע"ה"ק ירושלים, כתב:

בס"ד י"ב אדר תשע"ב

כבוד איש רב פעלים מקבציאל הרב **צבי רייזמן** שליט"א,
רב פעלים בהחזקת תורה, ומקבציאל – מקבץ דברי תורה בספריו הבהירים והחשובים.
זכינו ואתא לידינו ספרו היקר והחשוב "רץ כצבי" על עניני שבת, וראינו את דבריו היקרים הנאמרים
בבינה ובהשכל ובעמקות, והתפעלנו מסיפור הדברים "דבר דבור על אופניו" - דבר נאה ומתקבל.
ארשה לעצמי לכתוב כמה הערות על מש"כ בס"כ"א בענין מכירת העליות במקום שיש כהן.
דין "וקידשתו" אינו מצוה חיובית המוטלת עלינו לטרוח לקיימה כשופר ולולב שאדם מצווה לטרוח בכל
כוחו להשיג לולב ולשמוע שופר. שהרי במקום שאין כהן אין אנו מצווים לטרוח להביא כהן כדי לקדשו
ולהקדימו. אמנם ביש כהן לפנינו מוטל עלינו להקדימו ולקדשו.
פשוט דדוקא כשאנחנו עוסקים לסדר את סדר הקרואים, מוטל עלינו להקדים הכהן לפתוח ראשון. אך
קודם שהתחלנו להתעסק לסדר את סדר הקרואים ועדיין לא נסדרו סדר העולים לתורה, לא מוטל עלינו
להתעסק בכבודו של כהן כלל. והביא כ"ג דבר זה באות ה' מדברי "שבט הלוי".
ומהריק"ו התיר להוציא הכהן קודם שאנו מסדרים סדר הקרואים, והרי בשעה שבאנו לסדר סדר
הקרואים אין כאן כהן, ולדעת מהריק"ו אם הכהן אלם וא"א להוציאו צריך לקרותו, דאין מכירת העליות
דוחה "וקידשתו". אלא דין "וקידשתו" דוחה מכירת העליה. והתירא דמהריק"ו הוא להוציאו קודם שבאנו
לזמן חיוב "וקידשתו", אך משבאנו לכלל חיוב "וקידשתו" אף מהריק"ו מודה דאין "וקידשתו" נדחה.
וגם החת"ס ס"ל הכי, אמנם דעתו ז"ל לאסור להוציא הכהן משום דאין לך זלזול בכהונה יותר גדול
מלהוציא כהן כדי שלא נצטרך לכבדו. הרי דהחת"ס אסר זאת משום זלזול בכהונה בהוצאת הכהן.
וכל זה להיפך ממש"כ כת"ר סוף אות ד' דלמהריק"ו "וקידשתו" נדחה, דאדרבא אם א"א להוציא הכהן
מודה מהריק"ו דנותנים לו את העליה.
ובאות ט' הביא דברי הפוסקים שרשאים למכור עליית הכהן. אמנם נראה שם דוקא במקום שהכהנים
מוחלים ואין מוחין, ונתחדש דדין "וקידשתו" הוא דין של כבוד כהונה ששייך בו מחילה, וכחכם שמחל על
כבודו ה"ה כהן יכול למחול על כבוד כהונתו, אמנם אם אין הכהן מוחל חייבים להקדימו.
ולפי"ז הפוסקים הנ"ל לא פליגי על מהריק"ו, דמהריק"ו מיירי במקום שאין הכהן מוחל, וכדי לתת העליה
שלו לאחר צריך להוציאו, דכיון שאינו מוחל א"א להפקיע ממנו דין "וקידשתו", אך הפוסקים הנ"ל מיירי
כשהכהן מוחל, ואין דין "וקידשתו" כלל, וכלשון "כף החיים" שהביא כת"ר שם, ומסתמא הכהנים מוחלים.
הרי דלא פליגי כלל.

בברכת התורה
דוד חיים מלחי